

TƏRCÜMƏ İŞİ**Abayın poemaları Azərbaycan dilində****Firuzə Ağayeva**

Filologiya elmləri doktoru

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan.

E-mail: firuze.agayeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5301-7728>

Annotasiya. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində Abay yaradıcılığına marağın güclənməsi ilk növbədə qazax xalqının dövlət müstəqilliyi əldə etməsi ilə bağlıdır. Şairin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə tarixi isə 1965-70-ci illərə təsadüf edir. Şeirlərinin və poemalarının dilimizə tərcüməsi rus dili vasitəsi ilə olduğuna görə, müasir tərcümə sənəti üçün zəruri olan keyfiyyətlərin hamısı bir araya gələ bilmir, tədqiqat aparmaq üçün çətinlik törədir. Şairin əsərlərinin tərcüməsi çox şairlər tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Ona görə hər bir tərcüməçinin üslubu və bədii yaradıcılıq zövqü müxtəlif olduğu kimi tədqiqatçıların da baxış bucağı fərqlidir. Məqalədə Abayın 3 poemasının qiymətləndirilməsində başlıca meyar kimi onun məzmun və üslubi qarşılığının nə dərəcədə alınb-alınmaması əsas götürülmüşdür. Tərcümələr fərqli müəlliflər tərəfindən edilmişdir. Poemaların dilimizə çevrilməsində tərcüməçilərin müsbət və qüsurlu tərəfləri təhlil obyektinə kimi götürülmüşdür.

Açar sözlər: Qazax ədəbiyyatı, Abay, poema, mövzu, əsər, maarifçilik, tərcümə

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.017>**Məqaləyə istinad:** Ağayeva F. (2020). *Abayın poemaları Azərbaycan dilində*.

“Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 127-132

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 10.09.2020; qəbul edilib – 18.09.2020**Abay's poems in the Azerbaijan language****Firuzə Ağayeva**

Doctor of Philological Sciences

Baku State University, Azerbaijan.

E-mail: firuze.agayeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5301-7728>

Abstract. In the end of 20th century and the early 21st century, increasing interest in Abay's works is related to the Kazakhs' independence. The translations of poet's works into Azerbaijani coincides 1965 and 1970s. The use of Russian for the translation of poems and poetry makes some difficulties in qualities of modern translation. It is difficult to do research. The translations of poet's plays were done by many poets. Therefore not only their styles of translations and artistic creativity but also their outlooks are different. The article was based on the fact that the content and style of Abay's poem was not taken as the main criterion in the evaluation of the three poems. The translations were done by different authors. The advantages and disadvantages of translating poems into our language have been taken as the object of analysis.

Keywords: Kazakh literature, Abay, poem, subject, work, enlightenment, translation

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.018>

To cite this article: **Aghayeva F.** (2020) *Abay's poems in the Azerbaijan language*. "Comparative Literature Studies", Issue II, pp. 127-132

Article history: received – 10.09.2020; accepted – 18.09.2020

Giriş / Introduction

Bədii əsərlərin tərcüməsi cəlbedici və yaradıcı bir işdir, bu işi yalnız yüksək peşəkarlıq qabiliyyəti olan insanlar oxucusunu təmin edə bilən yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilərlər. Bədii əsərin tərcüməçisi təkcə hər hansı mətni bir dildən başqa dilə çevirmir, onu yeni oxucu kütləsi üçün yenidən "yaradır". Hər bir dilin özünəməxsus xüsusiyyətləri, dadı-duzu, rəngləri – koloriti var və bədii tərcümə bunlar nəzərə alınmaqla edilməlidir. Bədii tərcümədə tərcüməçi bir tərəfdən orijinal mətnin mənasını və rəng çalarlarını saxlamalıdır, digər tərəfdənsə orijinalda olan bədii obrazları, dilin ifadə imkanlarını tərcümə etdiyi dilə gətirməyi, həmin dildə səsləndirməyi bacarmalıdır. Sətri tərcümə vasitəsilə bədii əsərin fikir yükünü, məna və forma çalarlarını səsləndirmək mümkün deyildir. Ona görə də bədii əsəri tərcümə edən yazıçıdan iki keyfiyyət – həm tərcümə etdiyi dilin bədii xüsusiyyətlərini, həm də öz dilinin imkanlarını yüksək səviyyədə bilmək və həmin imkanları tətbiq etmək qabiliyyətləri tələb olunur.

Əsas hissə / Main Part

Abayın əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş nümunələri 1970-ci ildə nəşr edilmiş "Şeirlər və poemalar" kitabında bir yerə toplanılmışdır. Bu kitabda Azərbaycan oxucularına Abayın 67 şeiri və üç poeması ("İsgəndər", "Masqud" və "Əzim haqqında nağıl") təqdim olunmuşdur. Abayın tərcüməçilərinin siyahısı isə kifayət qədər böyükdür: 1970-ci ildə nəşr olunmuş kitabdakı əsərlər 19 şair-tərcüməçi tərəfindən tərcümə edilmişdir: Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm, Eyvaz Borçalı, Əliqə Kürçaylı, Məmməd Araz, Mirvarid Dilbazi, Müzəffər Şükür və s..

Abay bədii irsinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi 1970-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatının obyektiv bir gerçəkliyidir və məsələyə həmin gerçəklik pəncərəsindən baxdıqda kitab Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin tarixi üçün böyük və sanballı bir hadisə hesab edilməlidir.

Abayın poemalarını dilimizə poetik istedadına və ədəbi təmayülünə görə bir-birinə yaxın sənətkarlar etmişlər: Novruz Gəncəli (Abayın "İsgəndər" poemasını tərcümə etmişdir), Qasım Qasımzadə ("Masqud" poemasını tərcümə etmişdir) və Ələkbər Ziyatay (Əzim haqqında nağıl)ı tərcümə etmişdir).

Aydınlıq üçün diqqət çəkirik ki, qazax ədəbiyyatşünaslığında "poema" adlandırılan bu əsərlər öz janr xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında "mənzum hekayə" kimi tanınan (məsələn, A.Bakıxanovun, Q.Zakirin, S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığında rast gəldiyimiz) əsərlərlə müqayisə oluna bilər. Pritça xarakterli bu əsərlərdə başlıca məqsəd yığcam mənzum rəvayət vasitəsilə insanlara ibrət dərsi verməkdir.

"İsgəndər" əsərinin mövzusu Makedoniyalı İsgəndər haqqında bir rəvayətdən götürülüb. Ola da bilər ki, bu rəvayət Abayın öz yaradıcılıq təxəyyülünün məhsulu olmuşdur. Nizami Gəncəvidən və ya Əlişir Nəvaidən fərqli olaraq Abayın əsas məqsədi heç də Makedoniyalı İsgəndərin möhtəşəm obrazını yaratmaq, bu obraz vasitəsilə dərin və hərtərəfli fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparmaq olmamışdır: Abay İsgəndərlə bağlı rəvayətdən istifadə edərək öz ibrətamiz düşüncələrini – maarifçilik ideyalarını oxucuya çatdırmağa, oxucunu öyrətməyə, maarifləndirməyə çalışır. Müəllifin məqsədi dünya malının, hakimiyyət, öldürmək, zəbt etmək, hökm vermək ehtirasının əbədi dəyərlər müqabilində gücsüz və yüngül olduğunu oxucuların nəzərinə çatdırmaqdır. Quru kəllənin göz çanağı çəkiddə var-dövlətdən, qızıldan ağır gəlir. Yalnız həmin göz çanağına torpaq doldurandan sonra onun çəkisi real çəkiyə çevrilir, sümük qızıldan yüngül gəlir. İsgəndərin hamisi olan Aristotel bu hikmətin

səbəbini İsgəndərə belə izah edir ki, ac göz yer üzündən doymur, yalnız öləndən sonra isanın gözüne tökülən torpaq onu doydurur.

— *Byl adam kəz syyeqi,— dedi xanəa,—*
Toə ma adam kəzi mıx men sanəa?
Jemit kəz jer jyzine toymasa da,
Əlse toər kəzine kəxm kəxyləanda [2, s.189]

Bu misraları tərcüməçi-şair Novruz Gəncəli Azərbaycan dilinə belə tərcümə etmişdir:

Sümük göz çanağıdır, bir ovuc torpaq tutur,
Mənası aydan arı, sudan da lap durudur –
Yer üzündə tapılmaz elə qiymətli sərvət
Açgözləri doydura. Ancaq torpaq doydurur [1, s.177].

Bizə elə gəlir ki, bu poetik parçanın məzmunu Azərbaycan dilinə əsasən düzgün tərcümə edilmişdir. Şair orijinaldakı fikri Azərbaycan oxucusuna aydın olan anlayışlarla, Azərbaycan dilinin poetik tələblərinə uyğun çatdırmağa çalışmışdır. Lakin orijinalda fikir daha sadə və müstəqim verildiyi halda, tərcümədə xeyli bəlağətli səsləndirilmiş və orijinala ilk baxışda nəzəri cəlb etməyən, lakin məzmunu təsir göstərən müdaxilələr olunmuşdur.

Qafiyələnmə baxımından bu poema orijinalda hər biri dörd misradan ibarət olan bəndlərə bölünmüşdür və hər bəndin qafiyə quruluşu rübai formasına uyğundur: a, a, b, a; c, c, d, c; və s. Tərcümə zamanı orijinalda olan qafiyələnmə ardıcılığı da gözlənilmişdir. Lakin misralardakı hecaların sayı orijinalda 11 olduğu halda, əsər Azərbaycan dilinə 14 heca ilə tərcümə edilmişdir. Ona görə də tərcüməçi başdan-başa mətnə əlavə sözlər və ifadələr daxil etmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu, bir tərəfdən tərcüməçinin işini asanlaşdırmışdır: orijinaldakı fikirlərin qarşılığını tapmaq üçün sözün meydanı xeyli genişlənmişdir. Digər tərəfdən isə heca “boşluğunu” doldurmaq üçün tərcüməçinin əlavələr etməyə ehtiyacı olmuşdur ki, bunun nəticəsində mətnə yeri gəldi-gəlmədi müdaxilə edilmişdir. Azərbaycan dilində verilmiş “*Mənası aydan arı, sudan da lap durudur*” misrası orijinala əlavədir: orijinalda bunun qarşılığı olan hər hansı bir fikir yoxdur. Bizə elə gəlir ki, ilk baxışda Azərbaycan dilinin koloritinə uyğun gələn bu ifadə burada heç də yerinə düşməmişdir: çünki “*aydan arı, sudan duru*” ifadəsi dilimizdə *paklıq, təmizlik, ülvilik* anlamında işlənir. Burada isə tərcüməçi həmin frazeoloji ifadəyə *aydın olmaq, aşkar olmaq, göz önündə olmaq* mənalarını verməyə çalışmışdır və 14 hecalı nəzmin tələbi ilə frazeoloji ifadənin tərkibinə də müdaxilə etmişdir, onu “*aydan arı, sudan da lap duru*” şəklinə salmışdır ki, bu da xalq dilində te-tez işlənən ifadənin əlavə və lüzumsuz “yüklənməsinə”, ağırlaşdırılmasına səbəb olmuşdur.

Növbəti bəndin tərcüməsi də orijinaldan bir qədər fərqlənir. Tərcümə belədir:

Bu dünyanı top kimi əllərinə tutsa da,
Tamahkar gözlər üçün yenə azdır dünyada.
Öləndən sonra torpaq ən əziz, qiymətlidir,
Tamah salmaz almaza, tamah salmaz yaquta [1, s.177]

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu bənd Azərbaycan dilində aydın mənə ifadə etmir: tərcümədə fikir belə alınır ki, tamahkar gözlər dünyanı top kimi əllərinə tutur, lakin bu, onlara azlıq edir. Sonrakı misralar isə ilk iki misradakı fikirlə tam uzlaşmır: “*Tamah salmaz almaza, tamah salmaz yaquta*” deyiminin subyektini ilk iki misranın məntiqi kontekstindən kənara çıxır. Yəni son misralarda söhbət artıq tamahkar gözdən deyil, tamahkar insandan gedir... Bizə elə gəlir ki, bu cür fikir uzlaşmazlığı da şair-tərcüməçinin orijinal mətnə müdaxiləsinin nəticəsində ortaya gəlmişdir. Çünki orijinalda fikir çox sadədir:

*Kəpir kəzdiḡ dyniede aranı ȳlken,
Alzan sayın dynieqe toə ma eken?
Kənşa tiri jyrse de, əlqen kȳni
Əzqe kəzben birdey-aq boladı eken [2, s.190].*

Misraların mənası budur ki, “kafir” göz dünyada çox şey istəyir, dünyadan nə qədər pay alsada, doymur. Nə qədər ki, diridir, sağdır gəzir, ancaq ölənin günü özgə gözlər kimi o da dünyadan heç nə aparmır... Dünyanın malı dünyada qalır.

Göründüyü kimi, tərcümə zamanı fikirlər xeyli ağırlaşdırılmış, orijinaldakı nağıl təhkiyəsi isə ləngidilmişdir.

“Masqud” əsərinin də quruluşu və qafiyələnməsi “İsgəndər” poemasına çox yaxındır. “İsgəndər” kimi bu əsərin də mövzusu rəvayətdən götürülmüşdür: burada Xıdır peyğəmbərlə Masqud adında bir gənc arasında baş vermiş ibrətamiz əhvalat mənzum hekayə şəklində qələmə alınmışdır. Əsərin məzmunu çox maraqlıdır. Xıdır peyğəmbərdən xeyir-dua alaraq vəzir rütbəsinə yüksələn Masqud onun məsləhəti ilə sehirlə yağış yağacağından əvvəlcədən xəbər tutur. Həmin yağışın suyundan kim içsə, ağılı itirəcəkdi. Aradan müəyyən vaxt keçir, sehirlə yağış yağır və onun suyundan içən hər kəs ağılı itirir. Yağışın sirrini bildikləri üçün Masqud və ölkənin padşahı həmin sudan içmirlər. Lakin cəmiyyət onların dəli olduğu qənaətinə gəlib, onları öldürmək istəyir və onlar canlarının qorxusundan həmin sudan içib, ağılı itirmiş cəmiyyətə qoşulurlar...

*“Ölüm! Ölüm!” deyənlər dilədilər, əfv, aman,
Oldu vəzir, xəlifə, onlar ilə mehriban.
Qəza belə gətirdi, gicbəsərlər dəstəsi
İki nəfər başçını məhrum etdi ağıldan... [1, s.186]*

XIX əsr rus maarifçiliyinin aparıcı mövzularından biri “Ağıldan bəla” idi – cəmiyyət onun halına yanan, düşünən ağıllı adamları özündən kənarlaşdırırdı. Abayın “Masqud” əsərindəki faciənin kökü də ondan gəlir ki, Xıdır peyğəmbərin Masquda təklif elədiyi nemətlər içərisindən Masqud səhv seçim edir. Masqud ağılın rəmzi olan ağdan imtina edir, dünyanın axmaqlarla dolu olduğu bir zamanədə ağılın onun başına bəla gətirəcəyinə inanır, gözəl qadın rəmzi olan qırmızını seçir...

Abay burada bir maarifçi kimi şəxsiyyət və cəmiyyət məsələsini qoyur və şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısında borcu məsələsi ilə yanaşı, cəmiyyətin də fərd qarşısında məsuliyyətini ön plana çəkməyə çalışır. Şairin qənaətinə görə, başını itirmiş cəmiyyətdə ağıllı olmaq mümkün deyil. Ağılı itirmiş insanlardan ibarət cəmiyyət ağıllı insanlara qənim kəsilir, onları ya fiziki mənada məhv edir, ya da öz gününə, öz vəziyyətinə sala bilir.

Bu mənzum hekayəni dilimizə Qasım Qasımzadə tərcümə etmişdir. Əsərin tərcüməsinin dili “İsgəndər” əsərinin tərcüməsi ilə müqayisədə daha ifadəlidir.

Bütün müsbət keyfiyyətləri ilə yanaşı, “İsgəndər” əsərinin tərcüməsində rast gəldiyimiz bəzi tərcümə problemlərinin bu əsərin tərcüməsi zamanı da təkrarlandığının şahidi oluruq. “Masqud” əsərinin orijinalının da “İsgəndər” mənzum hekayəsi kimi 11 hecalı olmasına baxmayaraq, Qasım Qasımzadə onu dilimizə 14 heca ilə tərcümə etmişdir ki, bu, da tərcümə zamanı əsərin fərqli ritmdə səslənməsinə, ifadə tərzinin ağırlaşmasına səbəb olmuşdur. Müqayisə üçün əsərin orijinalı ilə tərcüməsindən bir bəndlilik nümunəyə diqqət yetirmək faydalı olar:

Orijinalda:

*Azın jeseḡ, aqılıḡ jannan asar,
Sarı jeseḡ, dəuletiḡ sauday tasar.
Eqerde kızıl jemis alıp jeseḡ,
ȳrzaşıda jan bolmas senen qaşar [2, s.195]*

Tərcümədə:

*Ağı yesən – ağılda hakim olar qüdrətin,
Əgər yesən sarını – aşıb-daşar dövlətin.
Qırmızını yeyərsən – sevər səni qadınlar.
Qalblarında yurd salar məhəbbətin, həsrətin [1, s.181]*

Misal gətirilən nümunədə ciddi mənə təhrifi olmasa da, hecaların sayının artırılması nəzmin ritm və ahənginə öz təsirini göstərmişdir. Bu mənada, “Əzim haqqında nağıl”ın tərcüməsini daha müvəffəq hesab etmək olar: tərcüməçi Ələkbər Ziyatay orijinalın qafiyə quruluşunu (a, a, b, a; c, c, d, c; ... və s) olduğu kimi saxlamış, mənzum hekayəni 11 heca ilə tərcümə etmişdir. Buna görə də “Əzim haqqında nağıl” hekayəsinin ritmi o biri hekayələrin tərcüməsi ilə müqayisədə daha çevik alınmışdır, bədii tərcümədə müəyyən dil xətalı olsa belə, təhkiyə daha çevik və dinamikdir.

Bu əsərin mövzusu “Min bir gecə” şərq nağıllarından götürülmüşdür. Bununla belə, müəllif məzmunu yeni zəmanənin – maarifçilik epoxasının aparıcı ideyaları ilə əlaqələndirmişdir. Əsərdə azərbaycanlı oxucu üçün tanış bir epizod var: yalançı kimya “elminin” vasitəsi ilə misdən qızıl almaq. Mirzə Fətəli Axundzadə bu elmi yanıtmaca – sofistika özünlükün ilk və mükəmməl səhnə əsəri olan “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər” komediyasında bədii gülüş yaradan bir vasitə kimi götürmüşdü.

“Əzim haqqında nağıl”da da Molla İbrahimxəlil kimyagərin “elmindən” istifadə olunur: lakin bu əsərdə yalançı kimya gülüşün deyil, faciənin yaranmasına yol açır – fitnəkar bir qoca Əzim adında gənc rəssamı dinindən və inancından döndərmək üçün onu yalançı kimyanın “hikmətləri” ilə şirnikdirir. Qocanın yalançı səmimiyyətinə aldanan, öz halal sənətindən əl çəkib asan var-dövlət dalınca düşən gəncin başına dolaşmaq macərələri gəlir, o, yurdundan-yuvasından ayrı düşməli olur. Hər iki əsərdə maarifçiliyin aparıcı bir ideyası vurğulanır: hər kəsin sənəti onun üçün iksirdir, dünyada ən böyük dəyişdirici qüvvə insanın əlinin əməyidir. Heç bir yalançı kimyanın yaratdığı sərvət insanı xoşbəxt eləyə bilməz!

Nəticə / Conclusion

İndiyə qədər Abayın əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş sənətkarların zəhmətini yerə vurmada bir şeyi də açıq etiraf etmək məcburiyyətindəyik ki, Abayın əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi rus dili vasitəsi ilə olduğuna görə, müasir tərcümə sənəti üçün zəruri olan keyfiyyətlərin hamısını bir araya gətirə bilmir. İndi elə bir zaman çatmışdır ki, rus dili vasitəsilə, yaxud sətiri tərcümələr əsasında edilən tərcümələrlə kifayətlənmək olmaz. Xüsusilə qardaş türk xalqlarının dillərindən birbaşa tərcümələr edən tərcüməçilərin fəaliyyətinə indi daha böyük ehtiyac duyulmaqdadır və ümid etmək istəyirik ki, yaxın gələcəkdə bu sahədə dövlətin mədəniyyət siyasəti səviyyəsində yeni bir yanaşma müəyyənləşəcək, ixtisaslı tərcüməçi kadrların yetişdirilməsi üçün milli maraqlarımız nəzərə alınmaqla dövlət səviyyəsində tədbir görülməkdir...

Ədəbiyyat / References

1. Abay. Şeirələr və poemalar. Bakı, 1970.
2. Құнанбайұлы, Абай. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар, қара сөздер. Алматы: Мектеп, 2003.
3. Қунанбаев, Абай. Стихи, поэмы, проза. Алматы: Мектеп, 2002.

Поэмы Абая на азербайджанском языке

Фируза Агаева

Доктор филологических наук

Бакинский Государственный Университет. Азербайджан.

E-mail: firuze.agayeva@mail.ru

Резюме. В конце XX века и начале XXI века интерес к творчеству Абая в первую очередь связан с достижением государственной независимости казахского народа. Перевод произведений поэта на азербайджанский язык датируется 1965-1970 годами. Поскольку перевод стихов и произведений на русский язык это еще не все качества, необходимые для современного переводческого искусства, провести исследование сложно. Перевод произведений поэта выполняли многие поэты. Поэтому, поскольку у каждого переводчика свой стиль и вкус, взгляды исследователей разные. Основным критерием при оценке трех стихотворений Абая была степень соответствия их содержания и стиля. Переводы делались разными авторами. Плюсы и минусы перевода стихов на наш язык были взяты за анализ.

Ключевые слова: казахская литература, Абай, поэма, тема, произведение, просвещение, перевод